

УДК: 94:321.01(474.3+477)

Фулей Я.І.

магістр історії

Інститут історичної освіти

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЛАТВІЙСЬКІЙ РСР

У статті проаналізовано основні прояви опозиції радянській владі в Українській і Латвійській РСР. Висвітлюється діяльність нелегальних організацій: видання самвидавничої літератури, поширення нелегальних звернень і листівок до компартійних діячів. Реакція влади на прояви інакодумства та розгортання масових судових процесів проти національної інтелігенції.

Ключові слова: самвидав, опозиційний рух, репресивні заходи, інакодумство.

Культура й освіта посідає значне місце в історичному та цивілізаційному розвитку кожної нації. Основні її галузі завжди відображали духовний потенціал, здобутки та досягнення народу в цілому. Часом негативний вплив на освітньо-культурний розвиток мали політичні реалії, які досить суттєво гальмують цей процес, підводять його під певні ідеологічні штампи та партійні установки. Освітньо-культурне життя українського народу в періоду розвиненого соціалізму (від 1965 до 80-х рр. ХХ ст.) активно відчувало на собі вплив партійного керівництва, яке відверто протидіяло націєтворчим процесам, на теренах тодішньої УРСР. Не лише УРСР активно відчувала на

собі партійний вплив, Балтійські республіки також не оминули сумної долі: цензури, репресій, обшуків, виправних таборів. Комуністична партія мала «єдині рецепти» побудови комунізму, формування людини з новим світоглядом і злиття народів у єдиний радянський народ. Основною джерельною базою даного дослідження є архівні матеріали (кримінальні справи зі звинувачення за статтею 62 ЧІКК УРСР), публікації вітчизняних дослідників: Г. Касьянова [11], В. Барана [4], В. Овсієнка [14], Я. Калакури [10] І. Заліте [7] тощо .

Середина 60-х рр., а передусім початок 70-х відзначився найбрутальнішим наступом на культуру України та Прибалтики. На листопадовому пленумі Спілки письменників України керівник Київської письменницької організації, О. Козаченко виступив з доповіддю, у якій назвав низку творів, у котрих допускалися відхилення від класових позицій, від принципу партійності літератури. З обранням у травні 1972 року першим секретарем ЦК Компартії В. Щербицького, продовжився політичний наступ на культуру, адже в жовтні секретарем з ідеології було обрано В. Маланчука. Останній реалізовував лінію Щербицького разом з призначеним ще 16 липня 1970 року головою КДБ при Раді Міністрів УРСР В.В. Федорчуком, «особистість неординарна, контррозвідник-професіонал, що вийшов зі «Смершу», Федорчук також розпочав планомірну роботу з викорінення інакодумства і всілякої «ідеологічної ересі» [5, с. 113]. Дослідник, Ю. Шаповал зазначає, що «Вони виявили себе як беззастережні прибічники жорсткого придушення інакодумання, переслідування дисидентів національної інтелігенції і «самвидаву». У жовтні 1972 року В. Маланчук разом з В. Федорчуком, розробив і вніс на розгляд політбюро ЦК Компартії України пропозиції щодо «поліпшення роботи ідеологічних установ, подальшого посилення боротьби з проявами ворожої антирадянської націоналістичної діяльності», що означало «чистку» наукових установ, вузів, редакцій періодичних видань, видавництв.

Нещадні лещата цензури затягували в себе провідних літераторів. Той хто мислив непартійними кліше, потрапляв «у немилість». Очевидець багатьох цих подій поет Володимир Бровченко характеризує цей час і особу головного партійного ідеолога так: «Дуже важко було працювати, коли в ЦК прийшов Маланчук, секретар з ідеології. Це був монстр, страшна людина. У Маланчука були списки «из запрещением писать и рисовать». Досить яскраво питання «чорних списків» відтворено в книжці Врублевського: «Нікому не довіряючи, Маланчук читав і слухав все, що стосувалось ідеології і культури. Він помічав тих авторів, які не вписувались у партійні межі, і все, що не відповідало ідеологічним межах, «зістригав», віддавав розпорядження про те, що надалі до друку допускати такого автора не можна. Списки постійно поповнювались» [6, с. 123]. Членів «чорних списків» також подано у цій же книзі Врублевського, серед них: Іван Драч, Євген Гуцало, Леонід Горlach, Василь Симоненко, Микола Вінграновський, Віктор Некрасов, Станіслав Тельнюк, Ліна Костенко, Василь Голобородько, Іван Дзюба, Олесь Бердник, Павло Грабовський та ін.

У Латвійській РСР ситуація не виглядала інакше, тут «буржуазним націоналізмом» іменували все, що було пов'язане із національними ідеями, самобутньою культурою латишів або зв'язками із Західним світом, насамперед коли інтелігенція не прославляла велич Радянського Союзу та комунізму. Офіційна пропаганда постійно підкреслено намагалась нав'язати думку, що латишам та іншим балтійцям притаманне прагнення до націоналізму, включаючи спілкування на рідній мові. Тоді як росіянам характерний яскраво виражений інтернаціоналізм. Освіту, науку, культуру піддали жорсткому ідеологічному контролю з боку Комуністичної партії, передусім після проявів вільнодумства в другій половині 60-х – першій половині 70-х років. Проте частина нового покоління, котра здобула освіту вже в радянських період, не скорилась диктату. Відчувалась

напруга між намаганням творчих особистостей висловити власну індивідуальність і художній протест, з одного боку, і спробами партії встановити ідеологічні обмеження – з другого. У містах будували одноманітні «школи дружби народів». Вони були розраховані не більше ніж на 1000 учнів, задля того, щоб разом навчалися діти латиської і російської національності. Рівень розвитку наукових досліджень був високий, насамперед технічних наук. У суспільних дисциплінах переважали наукові розвідки з політичним ухилом, а гуманітарні науки залишались ізольованими від світових дослідницьких тенденцій. Спеціалізацію і структуру наук, склад адміністрації і наукові ступені, затверджували в Москві. Опозиція діячів культури проявлялась у завуальованому протесті, висловленому у своїх творах. Поетеса Візма Бельшевіца впала в немилість, коли влада в її поемі «Замітки Індірікіса Латиша на полях Лівонської хронічки» та в інших віршах виявили замасковану під прикриттям історії критику Москви і комуністичної системи. «Переробляти» свої п'єси примусили Гунара Прієде і Ільзу Ідране. Не обійшлося і без важчих репресій. 1962 року «за антирадянську агітацію» засудили поета і перекладача Кнута Скуенієкса. Із табору в Мордовії він повернувся лише 1969 року. 1975 року його знову критикують за неправильний аналіз творчості молодих поетів.

«Діяльність контррозвідки, боротьба з ідеологічними диверсіями ворогів була організована на основі робочих напрямів і напрямів-об'єктів. Був визначений принцип дії: організувати роботу в межах певних соціальних категорій: націоналісти, сіоністи, мешканці німецької національності, ті, хто проводять національно орієнтовану діяльність, антирадянські елементи з церков та конфесій різного віросповідання тощо. Робота контррозвідки на основі напрямів-об'єктів була спрямована на такі об'єкти СРСР, де були зареєстровані, служили або навчалися іноземці з капіталістичних країн. Також в межі діяльності П'ятого відділу

КДБ СРСР входив контроль та, до певної міри, регуляція суспільного ідеологічного клімату та його діяльність поділялася за такими напрямками: перший – еміграційні центри Латвії, закордонні радіостанції («Вільна Європа», «Голос Америки» тощо)» [7, с. 153]. Саме звідти «небажана», нелегальна література потрапляла на території союзних республік. Другий – творча інтелігенція, цензура видань, контроль за пресою; третій – націоналісти та їхні угруповання. Четвертий – духовенство, релігійні групи, включаючи радянських німців, які хотіли повернутись на батьківщину до Німеччини. П'ятий напрям – євреї, сіоністи. Переважно контролювали середовище євреїв, які висловили бажання емігрувати до Ізраїлю. Сьомий – напрям молодь, яка навчалась, та академічна інтелігенція, формування інтернаціонального мислення.

Формувався єдиний загальнотериторіальний центр незгоди із існуючим ладом, де 60-ті роки принесли ще більше наростання та невдоволення політичною системою – невдоволення комуністичним ладом у Східній Німеччині (НДР), бунти в Польщі та повстання в Угорщині 1956 року – були симптомами наростаючого невдоволення і опору режиму в Східній Європі, непоміченими вони залишились у Латвії. Тут намагалися змінити реакційну політику Комуністичної партії. Коли голова парламенту Чехословаччини Йозеф Сморковський гостював у Ризі влітку 1968 року, народ із симпатією сприйняв його декларацію про необхідність створення «соціалізму із людським обличчям», але після того, як збройні сили Радянського Союзу окупували Чехословаччину 20 серпня 1968 року, Латвія остаточно втратила надію на демократичні зміни в комуністичній партії. Звинувачення окупаційного режиму було висловлене в листі 17 латвійських комуністів, адресованому багатьом закордонним комуністичним партіям. 1972 року його нелегально вдалося переправити за кордон. Автором листа був Едуард Берклавс, який лише 1963 року повернувся із заслання. «Лист роз'яснював керовану Москвою ненависну політику

проти народу Латвії і виражав протест» [12, с. 109]. Це звернення набуло широкого резонансу в усьому світі, його публікували The New York Times і Die Welt.

«Непримиренність з боку партії до будь-яких організацій лише поглибила нелегальність руху. Час від часу ставало відомо про підпільні організації або неформальні дружні групи. Так троє молодих робітників – Гунар Берзиніш, Лайманіс Маркантс і Велерій Ак – у ніч на 7 листопада 1969 року розкидали в трьох районах близько 8 тисяч листів із критикою внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, про радянське вторгнення в Чехословаччину та чине найгострішому, національному питанні»[3, с. 71].

Водночас 1972 року в УРСР посилювався наступ репресивних заходів стосовно національної інтелігенції. Почався процес оголошення нових ворогів народу. Так, було порушено кримінальну справу за статтею № 62, проти Євгена Пронюка, Василя Овсієнка та Василя Лісового. «Під час обшуку у Лісового виявлено і вилучено складений ним та виконаний друкарським способом антирадянський документ під назвою «Відкритий лист до членів ЦК КПРС і ЦККП України» [2, арк. 52]. Автор рукопису доходить висновку, що так званий «український буржуазний націоналізм» – це табличка, яку чіпляли кожному, кого треба було знищити, – так само, як фашисти чіпляли на спину євреїв жовту зірку» [2, арк. 52]. «Говорячи про нібито існуючу нерівноправність між українцями і росіянами, – пише автор, – що росіяни на Україні почувують себе як у себе вдома, що діти їхні йдуть до російських дитячих садків і шкіл... і вони не обтяжені ніякими моральними обов'язками щодо народу, серед якого живуть, в той час, як «українець» переселений в Росію, не відчуває себе, як дома, бо для своїх дітей він навіть думати не сміє про українську школу і садок»[2, арк. 115]. Примірники цього документа із внесеними корективами були знайдені в квартирі Пронюка Євгена. Червоними чорнилами цензори підкреслювали

цілі абзаци, вказуючи на їх особливу шкідливість для радянської дійсності. Одними із них стали рядки, написані Василем Лісовим: «...замість того, щоб виховувати людину-творця – культивується дух вірнопідданості, некритичного, догматичного способу мислення» [2, арк. 115]. У праці стверджується, як пише один зі слідчих на ім'я В. В. Федорчука (голова КДБ), що «в нашій країні в підборі виховання молодих науковців, що є вирішальним у розвитку науки, панує суб'єктивізм; критичне мислення, насамперед щодо соціальних проблем, вважається нібито небажаним, з навчальних установ виштовхується найбільш творчий елемент, а в науку просувається бездара і кар'єрист». Одними з опальних тверджень стала теза:– «російською мовою «говорили опричники Петра I, які в 1708 році, в столиці України не залишили жодної живої душі, навіть дитини, цією мовою говорили російські царі і жандарми.. денікінці і всі білогравдійці... які душили і русифікували Україну» [2, арк. 115].

Під час обшуків найближчих знайомих Євгена Пронюка було виявлено матеріали, які вказували на його зв'язок із інакодумцями, тими, хто йшов проти системи. Так було виявлено книжку Іванової Р.П. «Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України» із замітками зеленого та синього кольору, на внутрішньому боці книжки написана авторська дарча

Є. Пронюку, там же містяться підкреслення автора, на берегах знаки правки та власні роздуми, які вказують на захоплення читача цим твором і критичне осмислення прочитаного матеріалу. Під час численних допитів і морального тиску Пронюк зізнався, що в приватних розмовах вказував на русифікацію як наявний факт, який іде від минулого. Посилався на суцільне, майже на всій території Українського РСР викладання російською мовою у вузах, також, що для викладання українською існує багато перешкод, вказуючи на арешти серед творчої інтелігенції, зауважив, що вони

триватимуть і можуть негативно відбитись на розвитку українського радянського мистецтва.

Тиск сильнішав, відбувались обшуки не лише родини Євгена Пронюка, але й у його друзів і співробітників. Так, старший слідчий у справі Пронюка, Освієнка, Лісового постановив, що «в першій половині 1972 року Пронюк з метою підризу радянської влади вступив у злочинний зв'язок із Лісовим Василем Семеновичем та і взяв активну участь у розмноженні і розповсюдженні наклепницького документа «Відкритого листа до членів ЦККПРС та ЦККП України», автор, виступаючи на захист Дзюби, Світличного та інших осіб, заарештованих за скоєння особливо небезпечних держаних злочинів, робить спробу опорочити радянське законодавство». Такі показові судові процеси були масовим явищем початку сімдесятих років.

Подібні процеси в суспільному житті мали місце в Прибалтиці. У середині 70-х посилились і загострились опозиційні процеси в Латвійській РСР. Тут росло інакодумство. Розчарування в існуючих порядках породило появу нелегальних організацій, які почали з'являться від 1974 року. Однією із них став Латвійських рух за незалежність. Проте комітет державної безпеки Радянського Союзу провів численні обшуки і припинив діяльність організації. Учасниками руху були Павілс і Олафс Брувері, Яніс Рожкалнс, Яніс Веверс, Альфред Левалдс, Гунар Астра, Альфред Аператс, Едмундс Цірвеліс. На Захід регулярно потрапляли листівки, датовані 1975 роком і підписані: «Рух за незалежність Латвії», «Комітет демократичної молоді Латвії», «Латвійська християнсько-демократична асоціація». Звернення на латвійській мові містили заклик боротись за демократичні права, гарантовані Радянською Конституцією. Текст був складений буквами, вирізаними із газет і наклеєними на аркуш паперу, скопійований на копіювальному апараті «Ера». Весною 1976 року з'явилися листівки із закликом до росіян – щоб вони, залишили землі Латвії. А влітку 1976 року на довгій стіні, котра

закривала краєвид на Ризьку центральну в'язницю з боку вокзалу, великими літерами було написано: «Звільнити політв'язнів». Найпоширенішою формою висловлення національних почуттів латишів є самвидав – видані поза цензурою підпільні листівки, брошури, книжки і періодичні видання.

Самвидав був поширений у 70-х, проте свого апогею досяг у 80-х роках. Був переважно російською, адже орієнтований на латиську інтелігенцію, яка добре володіла російською, проте із середини 70-х наряду із російськими творами, активно з'являються твори латиською мовою.

З початком 1970 року поповнився й український самвидав, регулярним виданням вийшов перший номер «Українського вісника», ініціатором створення і головним редактором якого став В. Чорновіл. «Український вісник» друкував твори літературного і політичного самвидаву. Можливо, найважливішою частиною кожного випуску була важлива інформація «про репресії стосовно інакодумців, про різні форми адміністративних переслідувань і про стан руху опору» [11, с. 61]. Протягом наступного року вийшло ще чотири номери, які були переправлені за кордон, а тому майже одночасно партія починає переслідування організаторів створення журналу. Розпочались масові розправи, які вражали своїми масштабами і жорстокістю. На підслідних тиснули, погрожуючи розправою над їх сім'ями. «У самвидавничій листівці, що з'явилася влітку 1972 року, крім уже згаданих вище методів, описувалися і такі, як погрози розстрілом, фізичною розправою примусовим лікуванням у психіатричній лікарні» [11, с. 65].

Символом боротьби латиського народу за демократичні перетворення став Гунар Астра – людина непересічних здібностей, яка відстоювала право Латвії на національне самовизначення. Його не зламали 15 років виправних робіт у таборах строго режиму – він повернувся справді надзвичайно впевненим у правоті своєї справи. Діана Репше, прийомна

донька Гунара Астри, згадує: «У всіх, з ким він зустрічався, мозок починав працювати у певному напрямку. Він задав такі запитання, що ти, навіть сам цього не бажаючи, доходив висновку, що система справді тебе обманює». Він прочитав «Архіпелаг ГУЛАГ» Солженіцина за дві ночі, до того ж у рукавичках, щоб не залишити відбитків пальців. У 70-х роках за на ним постійно стежили й активізували систему доносів, адже це була людина, яка вчинила замах на досконалу комуністичну систему, на непорушність постулатів В.І. Леніна. 1979 р. КДБ попередив Гунара про те, що слід утриматись від «антидержавної діяльності». Система відповідних органів готувала сфабриковану справу, щоб притягти вільнодумця до відповідальності. 1983 року Гунар Астра мав неправдиво свідчити проти свого друга і сподвижника Інта Цалітіса. Звичайно, він не погодився. На наступний день одразу його арештували за непокору соціалістичній системі. 15 грудня 1983 р. Верховний Суд Латвійської СРР засудив Гунара Астру як особливо небезпечного рецидивіста до позбавлення волі на сім років і поселенням на п'ять. Почувши вирок, він виголосив свою промову – останнє слово. «Інформаційний голод робить людину неспроможною роботи правильні судження, прирікає на атрофію мислення – якщо воно взагалі встигає хоч якось розвинутись. Людина з атрофованим мисленням – неповноцінна, принижена, стає об'єктом маніпуляцій, іграшкою, рабом. Мій злочин: фотографування книг, зберігання фотонегативів, переклад однієї статті, зберігання книг, написання і зберігання твору інтимного характеру, запис радіопередач. Мої злочини насправді настільки тяжкі? Ні. Я не давав ні вичерпних ні брехливих свідчень, жодна людина не потрапила з моєї руки до кабінету слідчого. Цього не можна пробачити і не пробачають мені також того, що перед вами я не відрікаюсь ні від своїх друзів, ні від власних переконань» [13]. Тут мимоволі згадується гучний процес над публіцистом Іваном Гелем, який був заарештований у січні 1972 року і засуджений

на десять років таборів суворого режиму і п'ять років заслання. «Гель винним себе не визнав і заявив, що усі факти, які йому закидають, злочином не вважав: «... сьогоднішній процес, наслідки якого я готовий сприйняти як оцінку моїх людських якостей, та судити мене у вас немає права ні юридичного, ні морального, ні історичного. Найвищим законом і судом для мене є Бог, Україна, моя незламана і незаплямована честь» [16]. На допитах замість покаяння кинув в обличчя своїм «суддям»: «Я жалію лише за одним, що мало, дуже мало зробив, щоб глибше і ширше порушити ці ідеї, винести їх у широкий світ України і голосом усього народу втілити у життя. І все ж я твердо вірю, що марно сьогодні тут, що ні тюремні ґрати, ні концтабори, навіть смерть неспроможні убити цих ідей. Вони вічні, як вічний і нездоланий мій народ» [16]. У своєму останньому слові на судовому засіданні Гель виступив із гострою критикою асиміляційної і русифікаторської політики щодо України. Публічно засудив нищення мільйонів українців у роки Голодомору, сталінських репресій. Свою і соратників позицію обґрунтував так: «Сьогодні для України назріло страшне і трагічне питання – питання не «як бути», а «бути чи не бути». Тому кожна чесна людина, кожен, хто почуває себе українцем, повинен встати і рішуче заявити: «Ні. Ми хочемо і будемо жити. Ми хочемо і будемо жити українцями із своїм способом мислення, своєю мовою, своєю національною культурою» [16].

Погром 1972–1973 років був загальносоюзною акцією. Показові судові процеси також відбулись у Москві, Ленінграді, Ризі, Вільнюсі, Новосибірську. Система вимагала переходу на офіційні ідеологізовані рейки всіх тих, хто міг мислити, оспівувати «дружбу народів». Обов'язковому контролю підлягала преса, приватні листи, що на поштампах активно перевірялись на ідеологічну чистоту. Система цензури працювала й у вищих навчальних закладах, існували так звані «спецфонди», які контролювали доробки наукових установ.

Склалась ціла ланка тотального контролю за думкою та словом, яка щоденно надавала вищому керівництву сотні доносів про партійно небезпечних, підозрілих, тих, хто не вписувався в партійні межі. Незважаючи на тиск, творча особистість змогла побороти партійний диктат кожним написаним рядком, кожною сторінкою в нелегальній пресі. Пірровою стала перемога партії над колами інтелігенції, партія опинилась у загрозовій ізоляції від інтелектуальної, передової частини суспільства.

Література:

1.Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України). – Ф. 922. Оп. 40, Спр. 7: Дело с копиями докладных записок, спецсообщений и информ сообщений в ЦК КПУ, СТ ССР и КГБ СССР. Т. 3(30 марта 1973 – 23 апреля 1973). – с. 356.

2.Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України). Ф 10 10-го отдела КГБ при СМ УССР, оп. 4, Спр. 58: Уголовное дело по обвинению Пронюка Євгена Васильовича, Лісового Василя Семеновича та Овсієнка Василя Васильовича за ст. 62 ч 1 КК УРСР Т. 1 (6 липня 1972 – 5 жовтня 1973). – с. 305.

3.Алексеева Л. История инакомыслия в СССР: новейший период / Л. Алексеева. – М.: Моск. Хекльсин. група, 2012. – С. 384.

4.Баран В.К. Україна після Сталіна: нарис історії 1953– 1985 рр. / В.К. Баран. — Львів : МП «Свобода», 1992. – С. 448.

5.Врублевский В.К. Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания и документы, слухи, легенды / В.К. Врублевский. — К. : Довіра, 1993. – С. 252.

6.Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ—ХХ ст. / Я.Й. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – С. 412.

7.Заліте І. Основні форми ненасильницького опору та прихованого націоналізму як прихована непокора радянському режимові в Латвії (70-ті та 80-ті рр. ХХ ст.) // Український визвольний рух. – 2005. – № 4. – С. 152–162.

8.Іванченко Р.П. Раби Києва не мовчали / Р.П. Іванченко – К. : Дніпро, 2009.– С. 502.

9.Калакура Я.С. Компартія у боротьбі за розв'язання завдань будівництва комунізму / Я. С. Калакура – К. : Политиздат, 1996. – С. 40.

10.Калакура Я.С. Українська історіографія / Я.С. Калакура – К. : Генеза, 2004. — С. 496.

11.Касьянов Г. Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960–80-ті роки / Г. Касьянов – К. : Либідь, 1995. — С. 224.

12.Латвія под властью советского союза и национал-социалистической Германии 1940–1991. Музей оккупации. – Рига : Общество Музея оккупации Латвии, 2010. — С. 140.

13.Пелуде Анния Выясни причины моей смерти [Електронний ресурс] // thebestclub.lv : [сайт] / А.Пелуде. — Режим доступу : <http://www.thebestclub.lv/novosti/21418.html>

14.Світло людей: Мемуари та публіцистика : у 2 кн. Кн. 2 / упор. Автор. – [2-ге видання, доп.] – Харків : Харківська правозахисна група; К. : Права людини, 2005. – С. 352.

15.Тронько П.Т. В.В. Щербицький (1918–1990) // УІЖ . – 2003. – № 1. – С. 109—117.

16.Єзерська І. Іван Гель: портрет борця. Він не любив слова «дисидент» [Електронний ресурс] //Українська правда: [сайт]/ І.Єзерська — Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/07/18/46070/view_print/

17.Шаповал Ю.І. В.В. Щербицький: особа політика серед обставин часу // УІЖ . – 2003. – № 1. – С. 118– 127.

The article analyzes the main manifestations of opposition to Soviet system in Latvia and the Ukrainian SSR. Reveals the activities

of illegal organizations, publications clandestine press, distributing illegal leaflets and appeals to Communist Party leaders. The reaction of the authorities to manifestations of dissent and the deployment of mass lawsuits against national intellectuals.

Keywords: the samizdat dissident underground press, opposition movement, repressive measures, dissident.

В статье проанализированы основные проявления оппозиции советской власти в Украинской и Латвийской ССР. Освещается деятельность нелегальных организаций: издание самиздатной литературы, распространение нелегальных обращений и открытых писем к компартийным деятелям. Реакция властей на проявления инакомыслия и развертывание массовых судебных процессов против национальной интеллигенции.

Ключевые слова: самиздат, оппозиционное движение, репрессивные меры, инакомыслие.